

A realizmus.

Emberi sorsok a XIX. században

„A XIX. és XX. század olvasója [...] komoly olvasmánynak, igazi irodalomnak csak azt tekinti, ami »a valóságot ábrázolja«. Sőt a mű értékét is azon méri, hogy a benne foglalt dolgok mennyire egyeznek saját megállapításaival, mennyire ismeri fel a könyvben önmagát és környezetét. Az írótól elsősorban élethű arcképet vár, akár a festőtől. Józan fantáziája a képzelet világában is szolid árut keres - így ír Szerb Antal a realizmus korának olvasójáról.¹¹

Nem az ekkor született művek alakították így az olvasói véleményt, hanem fordítva: a társadalmi változások – többek között az ipari forradalom következtében – egyre szélesedő olvasóközönséget teremtettek, azaz egyre több társadalmi réteg hozzáfért az irodalomhoz, és egyúttal a születő művek tárgyává is válhatott. Azzal együtt, hogy az egész társadalmi valóság ábrázolhatóvá vált, megjelent a valóságábrázolás igénye, amely – kijelenthető – a realizmus alapkövévé vált.

A realizmus már nem vált korstílussá, mint elődje a romantika. Eleinte ez utóbbival volt egyszerre jelen az irodalomban, nem feltétlenül szerzők között, hanem egy szerző művei között vagy akár egy művön belül is. Az 1830-as években jelent meg, először Stendhal és Balzac műveiben, majd mindinkább elterjedté vált – már a politikailag-társadalmilag igen elmaradt Oroszországban is hamar megjelent Gogolnál, az orosz realizmus előfutáránál. Egészen a század végéig jellemző maradt, amikor a nagyrealizmust fokozatosan felváltotta a naturalizmus. S bár térben igencsak elterjedt, s időben is hosszan meghatározó volt, amellet, hogy az irodalmon kívül csupán a képzőművészetben jelent meg (1855-ben egy festészeti kiállítás kapcsán született az elnevezés is), az irodalmon belül is leginkább csak az epikában. Mindamellet, hogy jelentős elbeszélések születtek, meghatározó, reprezentatív műfajává mégis a regény vált, mely a társadalmi valóságot nem csupán intenzitásában, hanem extenzitásában is képes volt ábrázolni.

A realizmus tehát nem más, mint valóságábrázolás, illetve annak irányzata, módszere. Célja a társadalmi valóság bemutatása a jellemző vonások érzékeltetésével. Ahhoz, hogy ez létre jöhessen, és az író megjelenítsen egy-egy jellemző társadalmi jelenséget, a társadalom egy-egy jellemző alakját, szükségesnek mutatkozott típusok alkalmazása. A realista epika egyik kulcsfontosságú jellemzője a tipikusság: a szerző annak ellenére, hogy legtöbbször egyedi helyzeteket, szereplőket – akik gyakran egyéniségnek is nevezhetők – teremt, és ezeket vonultatja fel, mutatja be, mégis rávilágít az általános valóságra, annak lényeges összefüggéseire. Ezzel együtt az egyes személyek, típusok nyomán különböző emberi sorsok rajzolódnak ki.

Az orosz irodalomban újra s újra feltűnik a csinovnyik alakja s sorsa. Már Gogol elbeszélésében, *A köpönyegben* is központi karakter. Akakij Akakijevics, a kishivatalnok, a kisember egy *senki*. Élete üres, monoton, számára az új köpönyege is igen sokat jelent, s miután azt ellopják, megbetegszik, s nemsokára meghal. Halála után viszont kísértetként jelenik meg, aki köpönyegeket rabol, mintha rögeszmésen ragaszkodna azokhoz (persze tudjuk, hogy valójában szó sincs kísértetről). Mindezzel Gogol bemutatja a kishivatalnoklét sivárságát, azt, hogy nincs lehetősége kitörni, kiteljesedni az életben, amit groteszk módon azzal érzékeltet, hogy ez csak a „halálban” valósulhat meg, de ott is a rögeszme rabja marad.

¹¹ Szerb Antal: A világirodalom története. Budapest, Révai Kiadó, 1941.

Csehov elbeszélésében, *A csinovnyik halálában* ugyanez az embertípus jelenik meg. A szolgálalkú, korlátolt Cservjakov egy valójában jelentéktelen kellemetlenséget (egy tábornoki rangú államhivatalnokra tüsszentett rá) bűnnek ítél, és a büntudat rögeszméjévé válik, s ez, miután úgy érzi, nem bocsátottak meg neki, felemészti. A kisember kisszerűségének tragikomikus hatása fedezhető fel Cservjakov halálában.

Tolsztoj *Ivan Iljics halála* című kisregényében a csinovnyik egy egészen másmilyen típusa jelenik meg. Ivan Iljics nem kishivatalnok, hanem törvényszéki bíró válik belőle pályafutása során. De mégis csinovnyik: elsőnek tartja a kötelességet, a hivatali munkát, ami teljesít is mindig; házasságot is csak részben köt szenvedélyből; mindezekben *a magas állású személyek* gondolkodásának való megfelelés kényszere nyilvánul meg – vagy csupán az a szemléletmód, hogy a „szép, kellemes” élethez szükséges a nekik való megfelelés. Munkáját szenttelenül végezte, képmutató életet élt: „A hivatali örömeik Ivan Iljics becsvágyát elégitették ki, a társadalmi örömeik pedig hiúságát; [...]“

Csak azután döbben rá fokozatosan, hogy nem úgy kellett volna élnie, ahogy élt, miután megbetegedett. Rájön, hogy betegsége lényege nem maga a beteg szerv: a vese vagy a vakbél, hanem az élet és halál kérdésköre. Annak hatására, hogy eszébe jutnak gyermekkora emlékei, ráeszmél, hogy mindinkább hiányzott életéből a boldogság. Geraszim tiszta jellemének hatására megszólal benne a lélek hangja, amely rávilágít arra, hogyan is kellett volna élnie. Ivan Iljics példáján keresztül láthatjuk a meggyőződésétől megszabaduló embert, amint lélekben elítéli a becsvágy, hiúság és hazugság vezérelte világot, és felismeri: az élet, a boldog, kiegyensúlyozott élet érték.

Megint csak más sors jut a Dosztojevszkij *Bűn és bűnhődés* című regényében felbukkanó – volt – hivatalnoknak, Marmeladovnak. Kétszer vesztette el állását életében, másodszor önnön hibájából, de harmadszor is kap lehetőséget, ám rövid idő után hajlama – újra – az ivók és az ital felé fordítja, és elissza minden pénzét. Így találkozik Raszkolnyikovval, akinek élettörténetét elmesélve kirajzolódik egy bűnre – ivásra – hajlamos ember, akinek bár helyzete közel sem volt kilátástalan, hajlama bűnbe sodorta, s bár tudja, hogy helytelen, amit tesz, ez magával rántja, s nem tud ettől megszabadulni. Ittasan tántorogva elüti egy lovaskocsi, a lovak patája alá kerül, megsérül és meghal. Bűne halálba vitte a hivatalnokot, de jelleméhez érdekes mozzanatként szolgál részeges állapota melletti gondoskodása a családjáról: halála után egy a gyerekeinek szánt mézeskalács kiskakast találnak a zsebében.

Raszkolnyikov, a *Bűn és bűnhődés* központi karaktere egészen másképp kerül kapcsolatba a *bűnnel*. Joghallgató volt az egyetemen, és még ez idő alatt egy elméletet állított föl, miszerint a világon kétféle embertípus létezik, közönséges és nem közönséges. Előbbi lényegileg a fajfenntartásra hivatott, a törvényeket nem hághatja át, legyen engedelmes; utóbbinak viszont „joga van lelkiismeret-furdalás nélkül átlépni bizonyos akadályokon, de csak az esetben, ha eszméjét, talán az egész emberiség számára üdvös eszméjét másképpen megvalósítani nem tudja“. Tehát a központi kérdés: mennyiben van joga az embernek bünt elkövetni, ha az ember egy eszme érdekében lépi át a törvény és az erkölcs határait, mert másképp azt nem tudja érvényre juttatni? Végző soron e kérdés gyakorlati megvalósításának felmerülő lehetősége viszi bűnbe Raszkolnyikovot: megöl egy idős, özvegy uzsorásasszonyt, s nyomorúságos helyzetével ez nemigen magyarázható, hiszen az elrabolt pénzt, illetve zálogtárgyakat elrejt, fel sem használja (bár később beismerő vallomásában helyzetét hozza fel indokként, nem érthetvén meg elméletét a közvélemény).

Elmélete nem állt helyt az ő tekintetében. A mozzanatnyi *bűnt* hosszas *bűnhődés* követi: Raszkolnyikov lelki kálváriáját mutatja be a történet. Senki nem értheti meg, magától – vagyis Raszkolnyikovval való első két beszélgetéséből adódóan – csupán Porfirij Petrovics, a

vizsgálóbíró jön rá az igazságra. Raszkolnyikov lelki szenvedése és ezzel felerősödő ingerlékenysége leginkább a Porfirijjal történt második beszélgetés mutatja. Szonyában – Marmeladov lányában – találja meg Raszkolnyikov a lelki társat: Szonya is szenved, feláldozza magát családjáért, nekik adja bűnös – sárga cédiulásként szerzett – jövedelmét (például utolsó harminc kopejkáját is apjának adta – ivásra), sanyarú sorsa van. Ő érteti meg Raszkolnyikovval: csak az hozhat számára megváltást, ha vállalja a szenvedést. Ennek kiteljesedéseként, miután „leborult a keresztúton“, beismerő vallomást tesz a rendőrségen, és enyhítő körülményekkel nyolc évi kényszermunkára ítélik.

Először Porfirij mutatott rá, hogy érdemes még élnie, a büntetés letöltése után még *sok van előtte*. De Szibériában eszmél rá, Szonya jelenti számára a megváltást: „[...] végtelen szerelmével váltja meg minden eddigi szenvedését.“ „A szerelemben támadtak fel, mindkettejük szívében az élet kiapadhatatlan forrása fakadt a másik számára.“ Raszkolnyikov mint a kitörni vágyással kísérletező, bűnt elkövető ember jelenik meg, aki igazolja: szükséges vállalni a bűnhődést, az ezzel járó szenvedést, ám ez a szerelemben képes feloldódni.

A kitörni vágyó ember képe a francia realizmusban a *Vörös és fekete* főhőse, Julien Sorel. Alacsony sorból a párizsi arisztokrácia köreibe küzdi fel magát. Mathilde, de La Mole márkilányának szeretője lesz, és már-már a márkilány beleegyezik a házasságba, sőt birtokot és rangot adományozna neki, amikor hirtelen megérkezik a korábbi szerető, de Rênalné Julient rossz fényben feltüntető levele. Ez kettőtöri Julien karrierjének felívelését – mi több, Julient meglövi és így megsebesítve de Rênalnét halálra ítélik. Julien elbukott. Stendhal ezzel tükröt tartott a világ elé: az érvényesülésre törekvő, azt már csaknem teljesen elérő embernek – akinek típusát Julien testesíti meg – nincs lehetősége az egyéni boldogságra, a kettő együtt megvalósíthatatlan a haszonelvű világban.

A haszonelvű világ eltorzította életlehetőségek Oscar Wilde elbeszélésben, *A boldog herceg*ben is megjelennek. A hímző asszonyon beteg kisfiával, az éhező-fázó színdarabíró fiatalemberrel, a gyufáit (kereseti lehetőség!) elvesztő és ezért az apjától féltő gyufaárú kislánnyal, valamint általánosságban a város szegényein csak a boldog herceg tud segíteni (a fecske segítségével) – ezzel azt sugallva: nincs módjuk ebből a környezetből kitörni *csoda* nélkül. Maga a boldog herceg élettörténete is egy röviden bemutatott sors: életében a boldogságot, az örömet kereste, nem ismerte „a Szomorúságot” – csak a halálban (szoborként) ébredt rá, az emberek, főképp a szegények segítség, pénz nélkül nem boldogulhatnak a világban. Maga a történet egy *mese*, csodás elemekkel, mégis a bemutatott sorsok a háttérben realista szemléletmódot sejtetnek Wilde részéről.

A bemutatott típusok részletgazdagsága és száma alapján beszélhetünk intenzitásról és extenzitásról. A realista regények célja e két fogalom ötvözésére, a totalitásra való törekvés. Mind a *Bűn és bűnhődés*ben, mind a *Vörös és fekete*ben emberi sorsok széles spektruma rajzolódik ki (extenzitás), de intenzívebben leginkább a főhősöket (Raszkolnyikov, Julien) ismerhetjük meg, többnyire monológok segítségével. A rövidebb terjedelmű művekben, mint a kisregényekben (*Ivan Iljics halála*) a szerző az intenzitásra fekteti a hangsúlyt, de előfordul – például Wilde-nál –, hogy sorsok, típusok sokaságának segítségével alakul ki a mondanivaló.

Végső soron a realizmus a valóság hű ábrázolása típusok alkalmazásával, a totalitásra, de legalábbis az intenzitásra való törekvéssel, hogy képet nyújtson a társadalmi valóságról. Stendhal így fogalmazta meg a realista regény lényegét:

„Igen, uraim, a regény: tükör; hosszú úton vándorol. Hol az ég kékjét tükrözi, hol az út pocsolyáinak sarát. És maguk erkölcstelenséggel vádolják azt az embert, aki a tükröt viszi? A

tükör pocsolyát mutat, és maguk a tükröt vádolják! Vádolják inkább a pocsolyás utat, még inkább az útbiztost, aki túri, hogy ott poshadjon a víz s megszülessék a pocsolya!“²

Blaskovics Ákos
2019A

² Stendhal..<http://enciklopedia.fazekas.hu/index2.htm> Utolsó letöltés: 2018. 03. 19.